

PETER SPRINGBORG

ANTIQVÆ HISTORIÆ LEPORES
— OM RENÆSSANCEN I DEN ISLANDSKE
HÅNSKRIFTPRODUKTION I 1600-TALLET*

Ikke førend i vores århundrede er det gamle håndværk at afskrive bøger i hånden for alvor døet ud på Island. Efter over otte hundrede års tradition og efter i bedste velgående at have overlevet bogtrykkets indførelse i 1500-tallet, er det omsider bukket under for denne mere effektive metode til bogfremstilling.

Når talen falder på de islandske håndskrifter, forbinder man det selvfølgelig først og fremmest med sådanne unikke museumsstykker fra 1200- og 1300-tallet som *Codex Regius* med eddadigtene

---

* Artiklen var i sin oprindelige form et foredrag holdt ved Institutionen för nordiska språk i Lund januar 1977. Dette er i kort begreb sammenfattet i afsnit IV for at give plads for en bredere fremstilling af baggrunden for og samtidige paralleller til Þorsteinn Björnssons virksomhed.

Peter Springborg, f. 1938, cand. mag., lektor vid Det arnamagnæanske institut i Köpenhamn. Lektor i danska vid Stockholms universitet 1970—75. Peter Springborg har skrivit uppsatser om isländska handskrifter och arbetar f.n. på en kritisk utgåva av *Hrafnkels saga*. 1972 anordnade Peter Springborg en utställning av isländska handskrifter i Stockholm. Utställningen visades även i Malmö samma år.

Gardar 8 (1977), bls. 53-89

om de nordiske guder og oldtidshelte, *Flatøbogen* med det norske middelalderimperiums historie, det største af alle bevarede islandske håndskrifter, *Möðruvallabók* med den største samling af islændersagaer fra middelalderen, eller fra biblioteker i Sverige, *Uppsala-håndskriftet* med Snorri Sturlussons Edda, og *Homiliebogen* i Stockholm med prædikentekster, dateret til o. 1200 og således det ældste store håndskrift man har bevaret, — for blot at nævne nogle få af de kendteste.

De eftermiddelalderlige århundreders papirhåndskrifter har derimod af indlysende grunde aldrig kunnet tiltrække sig videre opmærksomhed uden for fagkredse, og da kun i sådanne tilfælde hvor det drejer sig om afskrifter af særlig betydningsfulde tekster og det middelalderlige forlæg er gået tabt. Et berømt eksempel er Ari Þorgilssons *Íslendingabók*, forfattet i første del af 1100-tallet og en af de vigtigste kilder til Islands ældste historie. Værket kendes udelukkende takket være en papirkopi der blev udført i to eksemplarer 1651 på foranledning af biskop Brynjólfur Sveinsson. Det tabte forlæg har man på basis af de to afskrifter kunnet datere til o. 1200.

Ellers er det ofte afskrifter af endnu bevarede middelalderhåndskrifter, og de har derfor ingen betydning for en restitution af selve teksten. Tidligere tog man da heller ikke hensyn til sådanne afskrifter i de videnskabelige tekstudgaver, og deres biblioteksnummer blev som regel kun anført for at slå fast at de var uden (tekstkritisk) værdi. Stort set er det først i de senere årtier blevet vanligt at inddrage hele det overleverede håndskriftmateriale i den stemmatiske opstilling, og en sådan komplet udgave byder da med sine håndskriftbeskrivelser læseren på muligheden for at iagttage tekstoverleveringen i dens forskellige sproglige og litterært-sociale perspektiver, ikke blot inden for middelalderen, men også langt op i 1800-tallet, og undertiden videre ind i 1900-tallet. Det er ikke ualmindeligt at fx en islændersaga findes i over 50 afskrifter fra forskellige tider, landsdele og miljøer.

I denne artikel skal der gøres et forsøg på i grove rids at trække et billede op af håndskriftfremstillingen i 1600-tallet, der er en central og på mange måder afgørende periode i de islandske håndskrifers historie.

Går man lidt bagud i tiden, til første del af 1500-tallet, vil man se at middelaldertraditionen fortsætter uden afbrydelse med

afskrivning af alle slags litteratur, men da reformationen bliver indført omkring århundredets midte, begynder denne tradition at tørre ind. Hvad der straks bragtes til ophør var naturligvis afskrivningen af tekster med speciel tilknytning til den katolske kirke, såsom helgenlegender og liturgiske tekster, men interessen for »verdslige» sagaer synes også at være aftaget ganske kraftigt. Af den gamle litteratur var det i anden del af 1500-tallet og endnu i begyndelsen af 1600-tallet for det meste kun lovbøger der blev skrevet af. Det er klart at der samtidig kom nye ting til, skrifter der udsprang af den nye tro, oversættelser fra dansk og tysk, lige som der stadig blev digtet rímur m.v.

Omkring 1600 nåede den europæiske humanisme imidlertid for alvor ind over Island og fik sin betydeligste repræsentant her i Arngrímur Jónsson. I hans polemiske og historiske skrifter kunne samtiden finde en strøm af citater fra den islandske middelalderlitteratur, som han havde hentet direkte ud af de gamle håndskrifter. Disse havde ellers længe ikke været i så høj kurs, men havde henligget på bispesæderne og de store gårde, hvor man efterhånden havde noget besvær med at læse dem. De var oftest mørke og slidte, skriften gammeldags, og desuden var de hyppigt i defekt stand.

Under den inspiration der udgik ikke mindst fra Arngrímur Jónsson begyndte flere af hans landsmænd at kaste sig over studiet af deres fædrelands historie og gav sig til at opsøge det kilde-materiale han havde henvist til i sine skrifter. Håndskrifterne blev trukket frem af gemmerne og man begyndte igen at skrive dem af, og nu skete det på papir. Med en vis forsinkelse i forhold til de skandinaviske lande opgav man det skrivemateriale som havde været i brug siden skriftens indførelse til landet fem-seks hundrede år tidligere, og det hørte nu til sjældenhederne at man endnu anvendte pergament. Papiret havde i stigende grad vundet indpas i løbet af 1500-tallet, først og fremmest ved bisparkiverne, og afskrivning var ved at blive en relativ enkel og billig proces i forhold til tidligere. Man behøvede ikke længere med stor omhu at prente hvert bogstav på pergament, men kunne skrive let og hurtigt med den gotiske kursiv på det nye materiale, som desuden var nemmere at anskaffe og havde en pris der i højere grad end pergamentets modsvarede landets tiltagende fattigdom.

Den hurtighed hvormed der kom gang i afskrivningen igen fra

1630'erne, og den mængde afskrifter der på kort tid voksede frem i de nærmest følgende tiår viser også, at der ikke har været nogen vanskeligheder med at skaffe skrivende medhjælp da det store behov pludselig viste sig.

I et samfund som det islandske uden byer og borgerstand var kulturlivet fremdeles knyttet til de kirkelige institutioner.

Kredsen af skrivekyndige der til at begynde med kun havde omfattet gejstligheden, var dog op gennem middelalderen og reformationstiden stadig blevet udvidet. I de ældste tider havde medlemmer af de førende stormandsfamilier modtaget gejstlig uddannelse, og de samme familier var også siden med til at besætte de juridiske poster i landet, som ialfald har stillet krav om læsefærdighed, og der vil således inden for slægter der på et tidspunkt har tilhørt de øvre dele af samfundet have dannet sig tradition for boglige færdigheder. Hele problemet omkring lægfolks andel i læse- og skrivekyndigheden i middelalderen har været genstand for stærk diskussion, hvor man på grund af manglende viden har været henvist til almene ræsonnementer. Det er dog lykkedes den islandske håndskriftforsker Stefán Karlsson at påvise en tradition for afskrivning af håndskrifter inden for den samme slægt af velstående bønder over en periode af 140 år, nærmere betegnet mellem 1420 og 1560, altså i senmiddelalderen.

Fra reformationsårhundredet har man nogle udtalelser fra dansk og norsk side om udbredelsen af læse- og skrivekyndigheden på Island. Ifølge den danske biskop Peder Palladius, under hvem reformationen på Island sorterede, skulle der ikke være mange på Island der ikke selv kunne både læse og skrive. Det var i 1546, men nogen mulighed for at kontrollere rækkevidden af hans ord har man ikke. Man ved ikke hvor stor en del af befolkningen han faktisk har i tankerne, men der hersker almindelig enighed om at disse færdigheder har haft større udbredelse på Island end i andre lande i samtiden, fx i moderlandet Danmark.

For 1600-tallet gælder det at man har betydelig større viden om håndskrifternes tilblivelse end i nogen tidligere periode. I mangfoldige tilfælde ved man hvem der har skrevet dem, hvor de er skrevet og hvornår de er skrevet, ligesom man ofte er i den gunstige situation at vide noget om de skrivendes sociale baggrund. Man vil da se at det i adskillige tilfælde, måske de fleste, er folk med tilknytning til kirken, altså med præsteuddannelse, eller børn af

sådanne folk, der lader skrive eller selv skriver håndskrifterne, men det kan også konstateres at der har været skrivekyndige personer inden for næsten alle samfundslag uden for de kirkelige institutioner. Der er flere eksempler på skrivere der må formodes at tilhøre lavere sociale lag i befolkningen, men de synes samtidig helt eller delvis at have gjort skrivning til en profession.

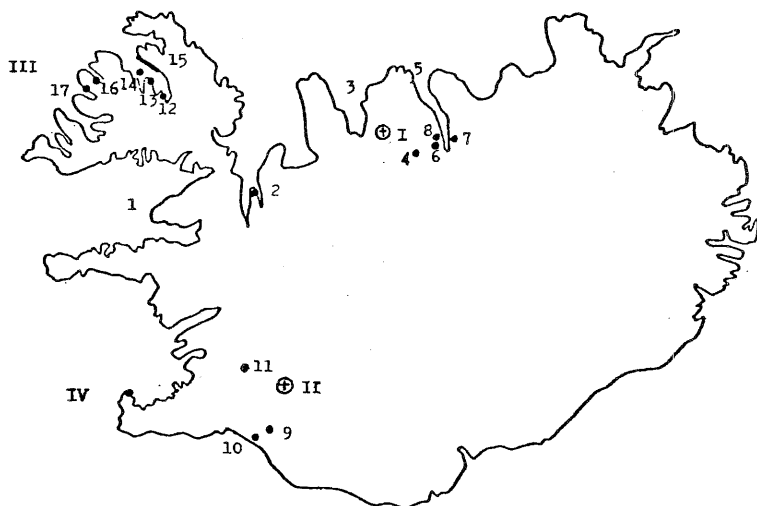
Det er yderst vanskeligt at få nogen klar forestilling om skrivekyndighedens horisontale udbredelse inden for de enkelte befolkningsgrupper. I 1649 møder repræsentanter for bønderne op hos deres sysselmænd for i lighed med præstestanden at deltage i underskrivelsen af et hyldingsdokument fra Island til den nye konge, Frederik III. Om de fremmødte har kunnet læse hvad de skulle skrive under på, har man ingen dokumentation for, de har desuden sikkert også fået det forkyndt. En del skriver under med øvet hånd, andre synes kun med vanskelighed at have fået fingrene til at makke ret, men hvadenten det nu skyldes uvilje i den foreliggende feudale situation, som næppe har behaget alle lige stærkt, eller at de helt enkelt ikke har kunnet skrive, så er der endnu en del af dem som ikke har skrevet deres navn selv.

For at belyse hvordan den fornyede afskrivningsproces sætter igang og breder sig, og under hvilke omstændigheder dette finder sted skal opmærksomheden nu rettes mod fire lokaliteter: først de to bispesæder, Hólar på Nordlandet og Skálholt på Sydlandet, dernæst egnen ved Ísafjarðardjúp på Vestfjordene og endelig præstegården Útskálar i landets sydvestlige hjørne, yderst ude på Reykjanes.

En del mere eller mindre kendte navne og lokaliteter vil dukke op undervejs, og for at lette orienteringen vedføjes der en slægts-tavle der angår hovedpersonerne på de tre første steder, samt et kort over Island med de aktuelle stednavne indtegnet.

I. Hólar

Først efter at Þorlákur Skúlason (1597—1656) havde overtaget embedet som biskop i 1628, han var da blot 30 år gammel, har man vidnesbyrd om en egentlig afskrivningsvirksomhed på Hólar, og meget tyder på at det netop skyldes ham at den er kommet i gang. Hans forudsætninger skal først og fremmest søges i det åndelige miljø på Hólar, hvor han også var vokset op, og hans kontakter med lærde i København.

I Hólar

1. Breiðafjörður — 2. Melstaður (Miðfjörður) — 3. Skagafjörður — 4. Efstaland (Öxnadalur) — 5. Eyjafjörður — 6. Glæsibær — 7. Svalbarð — 8. Silastaðir.

II Skálholt

9. Villingaholt — 10. Gaulverjabær — 11. Þingvellir (Altinget).

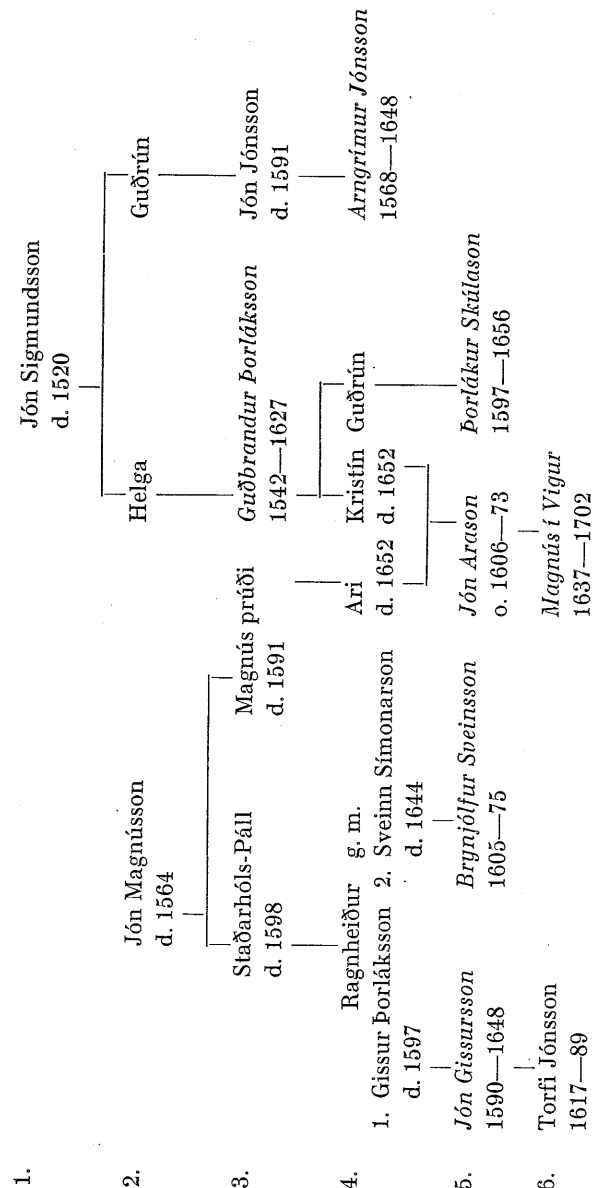
III Vestfirðir

12. Vatnsfjörður — 13. Ögur — 14. Vigur — 15. Snæfjallaströnd — 16. Holt (Önundarfjörður) — 17. Núpur (Dýrafjörður).

IV Útskálar

Hans forgænger som biskop var hans morfar, *Guðbrandur Þorláksson* (1542—1627), en meget betydelig organisator som tillægges æren for den endelige etablering af reformationen på Island. Af hans mange meriter skal her kun omtales to, nemlig hans forhold til *Arngrímur Jónsson* (1568—1648) og hans opbygning af et bogtrykkeri.

I 1589 vendte hans slægtning *Arngrímur Jónsson* tilbage efter at have afsluttet sine studier i København og blev straks gjort til rektor ved latinskolen på Hólar. Som otte-årig var han kommet

i huset hos biskoppen, der siden gjorde meget for at fremme hans karriere, idet han samtidig benyttede ham i sin egen sags tjeneste. Han stillede ham nemlig på to opgaver. Dels havde han gennem et stykke tid irriteret sig over de tåbelige vrangforestillinger om Island som trivedes blandt lærde ude i Europa, og bad derfor sin nevø om at gendrive dem på tryk og latin, dels skulle Arngrímur hjælpe ham med nogle private stridigheder omkring slægtens arvejord. Og det var i det sidste ærinde at han i 1592—93 blev sendt til København af biskoppen. Arngrímur havde dog på samme tid afsluttet sit første polemiske skrift, *Brevis Commentarius de Islandia*, hvori han med hjælp af citater fra islandske middelalderhåndskrifter langede ud mod sine modstandere. Manuskriptet, der var forsynet med en fortale af biskoppen, tog han med sig til København, og her skaffede det ham i kontakt med de ledende historikere, der nu begyndte at få øjnene op for de islandske kilde-skrifters vigtighed for den ældste nordiske historie. At dette også kom til at stå helt klart for deres svenske kolleger og konkurrenter førte snart til en intensivering af den siden århundredets midte standende svensk-danske strid om nationalhistorien, og resulterede fra omkring midten af 1600-tallet i et kapløb om at skaffe sig håndskrifter fra Island.

Under sit vinterophold i København oversatte Arngrímur forskellige tekster fra islandsk til latin for kansleren og historikeren Arild Huitfeldt og modtog kraftige opfordringer til at fortsætte sine historiske studier hjemme på Island. De indflydelsesrige danske historikere, hvis humanistiske historiesyn blev afgørende for Arngrímur, skaffede deres islandske ven økonomisk støtte og andre fordele der kunne gøre arbejdet lettere for ham. Bla. fik de udvirket et kongeligt patent i 1596, der bød islænderne at stille håndskrifter og dokumenter til rådighed for ham. Inden afrejsen udkom hans bog i København, og i de nærmest følgende år arbejdede han bla. på en fremstilling af den ældste Danmarkshistorie, *Rerum Danicarum Fragmenta*, der er særlig bemærkelsesværdig ved at rumme indslag, i latinsk gengivelse, af den tabte *Skjöldunga* saga. Hans hovedværk, *Crymogæa* (Hamborg 1609) er i højere grad end *Brevis Commentarius de Islandia* en beskrivelse af Island og en fremstilling af landets historie, og denne bog skulle derfor i lang tid fremover blive udlandets vigtigste kilde til viden om Island.

Arngrímurs ydre løbebane kom til at bestå i forskellige præstekald på Nordlandet i større og mindre afstand fra biskoppen. Da denne i 1624 blev lammet efter et slagtilfælde, var det Arngrímur som overtog hans forpligtelser indtil hans død tre år efter. En opfordring til at blive Guðbrandurs efterfølger sad han overhørig for at kunne fortsætte sin forfattervirksomhed, idet han efter i en række år at have boet i nærheden af og på Hólar nu flyttede tilbage til sit første kald, Melstaður i Miðfjörður på det vestlige Nordland. Han var nu en internationalt berømt person, hvis værker citeredes rundt omkring i verden, og han nød høj anseelse i sit hjemland hvor hans indsats kom til at virke som en tilskyndelse for hans landsmænd til selv at udforske de islandske antikviteter.

Gennem årene nåede Arngrímur at benytte adskillige håndskrifter. Et sted har han selv nævnt tallet 26 (pergamenthåndskrifter), men Jakob Benediktsson, på hvis afhandling om Arngrímur Jónsson ovenstående bygger, har på basis af de mange citater i hans værker kunnet vise at dette tal ikke blot passer, men nok er sat for lavt. Han ser kun ud til at have ejet et par håndskrifter selv, bla. det håndskrift med Snorri Sturlusons *Edda* som han i 1628 forærede til den danske polyhistor Ole Worm (AM 242 fol., Codex Wormianus). De fleste af de håndskrifter han brugte, lånte han fra egnen omkring Breiðafjörður vest for Miðfjörður, fx Flatøbogen eller det siden på få blade nær tabte håndskrift med islændersagaer, kaldet *Vatnshyrna*. Også på Hólar har der ligget gamle håndskrifter og arkivalier som han kunne benytte. Men hvad der ikke interesserede ham, og for så vidt heller ikke hans høje principal, biskop Guðbrandur, var at sørge for at håndskrifterne blev skrevet af. Dette blev ligesom næste generations opgave.

Man kan undre sig over at ingen af de tekster som Arngrímur Jónsson ekscerperede til brug for sine værker blev bragt i trykken, så at sige for deres egen skyld. Et trykkeri havde faktisk været i gang på Island allerede fra 1530'erne. Det var en fra Sverige indvandret præst, Jón Matthíasson, der havde medbragt et trykkeri og som på sin præstegård Breiðabólstaður i Húnavatns-sýsla trykte både for den sidste katolske biskop på Hólar, Jón Arason, og for den første evangeliske Ólafur Hjaltason. Et par år efter sin tiltrædelse købte biskop Guðbrandur Þorláksson dette trykkeri, udvirkede at Kongen stillede gården Núpufell ved Eyja-

fjórður til rådighed til formålet og ansatte bogtrykkerens søn Jón Jónsson til at drive det. Biskoppen gik meget op i virksomheden, fik materiale indforskrevet fra Hamborg og skar selv ornamenteringer, bla. til trykkeriets største præstation, den samlede bibeloversættelse i 1584, den såkaldte Guðbrandsbiblíá. Han fik nu udgivet en lang række bøger, men stort set kun opbyggelige sager til styrkelse af den nye tro, med udgaven af Jónsbók, lov-bogen fra 1281, som den vigtigste undtagelse. Denne kom dog i så beskedne oplag (1. oplag 1578) at de på ingen måde overflødiggjorde den individuelle kopiering i hånden. Guðbrandur havde derimod ikke så meget til overs for sagaerne, og det fik langtrækkende følger.

Hans barnebarn, Þorlákur Skúlason, tilhørte imidlertid en generation for hvem Arngrímur Jónssons internationale reputation var en given ting, og de islændere der studerede i København kunne nu sole sig i den interesse for Island som hans skrifter havde affødt. De mødte her den historisk-antikvariske humanisme fra årene omkring århundredskiftet i en senere udviklingsfase, gennem en anden berømt, nemlig *Ole Worm* (1588—1654). Denne var egentlig naturvidenskabsmand og fra 1624 professor i medicin, men blev i løbet af 1620'erne for alvor involveret i humanistiske studier, og det er især på hans indsats som runeforsker at hans berømmelse i eftertiden hviler. Både direkte og indirekte kom denne mand til at få afgørende indflydelse på udviklingen af de islandske studier efter Arngrímur Jónssons pionergerning o. 1600. Arngrímurs værker havde åbnet hans øjne for vigtigheden af de islandske kilder, og han mente nu at de også måtte kunne bidrage til at løse runeindskrifternes gåder. Da han ikke kunne islandsk var han ivrig efter at få assistance fra lærde islændere, men allerhelst ønskede han at komme i forbindelse med Arngrímur selv. Kontaktmanden blev Þorlákur Skúlason, der under sin studietid i København (1616—19 og igen 1620—21) var den første af adskillige islændere der søgte Worm som privatlærer ved universitetet. De blev nære venner og korresponderede fra 1622 til Worms sidste leveår. Þorlákur skaffede ham mange forbindelser på Island, heriblandt Arngrímur der skrev sit første brev til Worm i 1626.

Selv gjorde Þorlákur en indsats for at forsyne Worm med videnskabeligt materiale af forskellig slags. Fx sendte han ham oplysninger om narhvalens stødtænder i forbindelse med hans forsøg

på at løse problemet omkring enhjørningens horn. Han forfattede også en afhandling om den gamle islandske digtning, som Worm lod trykke i sit andet runeværk 1636.

Som biskop gentog Þorlákur Skúlason sin forgængers initiativer på to områder, idet han skaffede sig en protege og trykte bøger. Hvad nu det sidste angår, så fastholdt han den en gang lagte linje der sikrede de gudelige skrifter det officielle stempel, mens den »nationale» litteratur som Arngrímur Jónsson havde henledt den store verdens opmærksomhed på, fortsat måtte føre en uofficiel tilværelse i håndskrifterne. En anmodning fra hans kollega i Skálholt, Brynjólfur Sveinsson, om at få trykt sagaer, blev pure afvist!

Den mand som Þorlákur Skúlason havde udset til at fortsætte Arngrímur Jónssons arbejde på Hólar og som han derfor støttede og opmuntrede, var den lærde og selvlærte bonde på gården Skarðsá i Skagafjórður, *Björn Jónsson* (1574—1655). Perspektivet var nu ikke længere rettet udad med sigte på et internationalt publikum, og Björn var ikke latinkyndig. Han udarbejdede bla. en række kommentarer til Jónsbók, og til edda- og skjaldedigte, og gav sig i slutningen af 1630'erne i kast med nogle større opgaver. Han skrev således en omfattende annal (Skarðsárannáll), og foretog en sammenarbejdning af forskellige Landnámabók-redaktioner. Desuden afskrev han Sturlunga saga efter det ene hovedhåndskrift AM 122 a fol. Afskriften er tabt, men bevaret er det udtog, kompendium, han foretog efter sin egen afskrift (AM 439, 4°), og som iøvrigt udlåntes til afskrivning til præsten på Útskálar (jfr. afsnit IV). Björns Landnámaversion (Skarðsárabók) blev anvendt af Arngrímur Jónsson. De to historikere traf hinanden på Hólar og havde et vist samarbejde.

Det er i sig selv ikke utænkeligt at biskoppen allerede i sin rektortid (med afbrydelser 1619—28) har taget initiativ til afskrivning af middelalderhåndskrifter, men det har endnu ikke kunnet dokumenteres, muligvis fordi der simpelthen ikke er sket noget i den henseende før den gamle biskop Guðbrandur faldt fra. I modsætning til Brynjólfur Sveinsson synes Þorlákur Skúlason ikke at have interesseret sig nævneværdigt for at indsamle gamle håndskrifter, men han oparbejdede i stedet en stab af skrivere, der foruden at passe forefaldende skrivearbejde ved administrationen, skulle kopiere indlånte håndskrifter med det formål at tilveje-

bringe et alsidigt bibliotek til brug for de antikvariske studier ved bispesædet.

Disse skrivere var mest folk der var bosat i nærheden af Hólar, men det har i ét tilfælde kunnet påvises at en unavngiven person i Fljótshlíð på Sydlandet, altså inden for Skálholt stift, har arbejdet for Þorlákur Skúlason (Peter Foote, i: *Studia Centenalia*, Rvík 1961). Skriveren daterer selv sin afskrift til 1636, dvs. tre år før Brynjólfur Sveinsson bliver biskop på Skálholt. I det pågældende håndskrift (Stockholm Papp. 4:o nr 4) har han delt arbejdet med to andre der antagelig har udført deres del omtrent samtidig.

Den ene af disse to er en studeret mand, nemlig kirkepræsten på Hólar *Jón Pálsson* (således ifølge *Stefán Karlsson*), hvis hånd findes i adskillige afskrifter i små kvartformats hæfter, indeholdende bispesagaer, islændersagaer m.v., samt i bispesædets protokoller. Flere af *Jón Pálsson*'s afskrifter blev af Þorlákur Skúlason lånt ud til bla. *Útskálar* (jfr. afsnit IV).

Den anden hedder *Þorleifur Jónsson* og bor på et lille sted i nærheden af Hólar som hedder Grafarkot. Mere ved man ikke om ham. Oplysningen om at det er hans hånd har *Árni Magnússon* fået fra biskoppens søn *Skúli*, og den synes derfor at være pålidelig. Man kan forestille sig at han har været fæster under bispesædet, samtidig med at han mere eller mindre har fungeret som professionel skriver.

Efter at håndskriftet var færdigskrevet har *Björn á Skarðsá*, i sin egenskab af en slags historiograf for biskoppen, haft det til sin disposition og skrevet et stort antal notitser i det. Håndskriftets indhold angår Islands historie, idet det rummer bispesagaer og islændersagaer.

Nogle år senere, omkring 1640, skriver *Þorleifur Jónsson* størstedelen af håndskriftet AM 304, 4° efter to pergamenthåndskrifter med sagaer om norske konger, *Hrokkinskinna* (GKS 1010 fol.) og Stockholm Perg. 4:o nr 8. Han har ikke gjort arbejdet færdigt, måske fordi han er blevet syg eller er død undervejs. Og atter kommer *Björn á Skarðsá* ind i billedet. Denne gang har han ikke blot skrevet sine kommentarer i håndskriftets margin, men har også fuldstændt afskrivningen.

Fra *Þorleifur Jónsson*'s hånd har man endnu en afskrift, der ikke som de to andre bærer vidnesbyrd om at være udført for

Þorlákur Skúlason. Det er AM 551 c, 4° med *Droplaugarsona saga* og *Fljótshlíð saga*. Denne sagas første del udgøres af *Hrafnkels saga*, i en version der på forskellige punkter afviger fra den i udgaver og oversættelser kendte. Håndskriftet kan han have skrevet til eget brug eller for en anden person uden for Hólar, ialfald har det været i privat eje. Da *Árni Magnússon* fik fat i det o. 1700 var det allerede ganske slidt og ødelagt. Det kan ikke dateres med nogen videre præcision, men man kan tage det som eksempel på at skriverne ved siden af deres hovedarbejdsgiver også kunne have andre kunder.

De her nævnte skrivere tilhører den første generation af Þorlákur Skúlason's medarbejdere, hvis arbejde til en vis grad har tjent som støtte for *Björn á Skarðsá*'s forskning. Forlæggene de har haft for sig har i hovedsagen været pergamenthåndskrifter.

I 1640'erne begynder så den næste generation at vise sig. Forlæggene er nu for en stor del nye papirafskrifter.

Den kendteste af disse yngre skrivere er *Brynjólfur Jónsson* der har boet på den lille gård *Efstaland* i *Hörgárdalur*, ikke langt fra Hólar. Denne oplysning har *Árni Magnússon* meddelt på forsatsbladet i en af hans afskrifter og andet vides ikke om ham. Om hans sociale status gælder måske det samme som for *Þorleifur Jónsson*. Der foreligger en betydelig mængde afskrifter fra hans hånd, fordelt over en længere årrække. Dette kan iagttages i selve håndskrifterne, idet han efter næsten hver eneste tekst har skrevet dato og årstal for afskriftens udførelse, undertiden også sine initialer B. J. S. Af dateringerne ses det at hans skrivearbejde først og fremmest er udført i vinterhalvåret, der har været sæsonen for den slags. Endnu efter 1670 har han været virksom, altså et stykke tid efter Þorlákur Skúlason's død 1656, og man har derfor antaget at han er »gået i arv» til hans søn og efterfølger *Gísli Þorláksson* (d. 1684). Derudover har han også haft en del arbejde for private. *Hörgárdalur* åbner sig i østlig retning mod *Eyjafjörður*, og en af hans kunder var netop præsten på *Glæsibær* i *Kræklingahlíð*, Þorlákur *Sigfússon* (d. 1693). Fra omkring 1650 begyndte denne at anlægge en håndskriftsamling, hvis enkelte bind han smukt indbandt eller lod indbinde i blade af gamle katolske ritualhåndskrifter. Foruden *Brynjólfur Jónsson* fik han forskellige andre til at skrive for sig, bla. bonden *Sigurður Jónsson* på gården *Svalbarð* lige over for på den anden

side af Eyjafjörður, som var en produktiv skriver. Præstens håndskrifter findes nu i Kungl. Bibl. i Stockholm, fx Papp. 4:o nr 17 og 27 med fornaldar- og riddersagaer, hhv. islændersagaer.

Enkelte håndskrifter har Brynjólfur Jónsson skrevet på pergament for biskop Þorlákur og har da prentet med en gammeldags frakturskrift af lignende art som bogtrykkernes typer var gjort efter. Det drejer sig ialfald om tre bøger, AM 128 fol. (islændersagaer), AM 379, 4° og Stockholm Perg. 4:o nr 12 (bispesagaer). Siden der er kostet særlig mange penge på fremstillingen af disse håndskrifter, må de også vise noget om hvor biskoppens hovedinteresser lå, og man kan derfor ikke undre sig over at finde bispesagaerne her, da de tilsammen danner den islandske kirkes historie i middelalderen.

Frakturen anvender Brynjólfur Jónsson også i sine papirhåndskrifter, men typisk nok kun i forbindelse med overskrifter eller sådanne dele af teksten som kræver særlig fremhævelse, det gælder fx navne og skjaldestrofer, men også den/de første linjer i et kapitel. Den løbende tekst skrives derimod med den gotiske kursiv. Denne vekslen mellem to skriftarter er sikkert egentlig tænkt som en erstatning for bogtrykkets mulighed for typografisk variation, og denne fremgangsmåde er Brynjólfur selvfølgelig ikke ene om. Til dette kommer så at mange skrivere efterhånden skaffer sig en blandingsskrift ved siden af frakturen og kursiven, og det har undertiden vist sig vanskeligt at kende den samme skriver igen, om han skifter skriftart fra håndskrift til håndskrift.

En anden af de yngre skrivere med tilknytning til Hólar er *Halldór Guðmundsson*, bosat på vestsiden af Eyjafjörður, på gården Sílastaðir i Kræklingahlíð. Han skal have skrevet to afskrifter af *Sturlunga saga* for Þorlákur Skúlason, men begge er gået tabt. Hans bevarede afskrifter er enten skrevet til eget brug eller, for størstedelens vedkommende, udført for andre arbejdsgivere, fortrinsvis i 1650—60'erne. Han er altså samtidig med Brynjólfur Jónsson. Hans afskrifter rummer sagaer, rímur og anden digtning, og desuden domme og lovtekster. Og netop disse sidste viser hen på et vigtigt træk ved afskrivningsvirksomheden på Island, dens vertikale perspektiv, familietraditionen.

I en monografi om Halldór Guðmundsson har Stefán Karlsson vist, at der findes afskrifter af *Jónsbók* udført af såvel hans farfar, præsten Illugi Guðmundsson, som hans far Guðmundur Illuga-

son, der var bonde og lögréttumaður, dvs. et af den lokale sysselmand udpeget medlem af den dømmende og lovgivende forsamling på Altinget. Hos tredje generation kan man derfor tydeligt iagttage hvorledes en familietradition fortsætter, samtidig med at tidens nye horisonter manifesterer sig gennem en markant udvidelse af repertoiret.

Dette tilfælde viser tillige hvilken social gruppe de professionelle skrivere i 1600-tallet også kunne udgå fra. For en bedømmelse af skrivekyndighedens udbredelse på denne tid vil det forekomme nok så vigtigt at vide at skriverens farfar var en studeret mand, som at han selv er bonde.

II. Skálholt

»Herr Þorlákur og magister Brynjólfur bragte de gamle antikviteter til ære og værdighed igen, som næsten var gået i glemme her, og lod sagaer og gamle videnskabelige skrifter afskrive hvor de kunne skaffes til veje, og de ofrede mange penge på at lade skrivere udføre dette arbejde,» ja, de to biskopper formelig kappedes om at »koma vorum antiqvitetum á fót aptur». Sådant står der hos Jón Halldórsson (1665—1736) i hans *Biskupasögur*, et historisk-biografisk værk om de islandske biskopper fra de ældste tider op til hans egen tid, under omtalen af Þorlákur Skúlason og Brynjólfur Sveinsson og deres indsats for de humanistiske studier og renæssancen i håndskriftproduktionen. Hólar havde med Guðbrandur Þorláksson, Arngrímur Jónsson og Þorlákur Skúlason tilsyneladende været det igangsættende miljø, men i den dynamiske Brynjólfur Sveinssons tid kom der til at stå en særlig glans omkring aktiviteterne på Skálholt.

Brynjólfur Sveinsson (1605—75) var født på Vestfjordene som søn af præsten Sveinn Simonarson på Holt i Önundarfjörður. Efter sin skolegang på Skálholt 1617—23 rejste han til København for at studere og fik som lærer Ole Worm, hvem han senere tilskriver æren for sin humanistiske vækkelse. Men det er muligt at han allerede i skoletiden har modtaget sin første indføring i humanismen.

Den daværende biskop Oddur Einarsson var antikvarisk interesseret, og holdt sig ifølge Jón Halldórsson med skrivere. Men en brand på Skálholt i 1630 har slettet de fleste spor efter hans

virksomhed, inklusive hans eget forfatterskab, og det vides derfor ikke hvilke tekster som blev skrevet af, bortset fra at der bla. har været tale om nogle annaler. Ved Oddur Einarssons død samme år var der kræfter i gang for at få Brynjólfur Sveinsson valgt til hans efterfølger, især på hans hjemegn, Vestfjordene, men hans kandidatur blev også støttet af Þorlákur Skúlason.

Imidlertid skulle det blive Oddurs søn Gísli Oddsson som fik embedet. Da han var i København for at modtage sin udnævnelse, traf han Ole Worm. De korresponderede siden, og Gísli sendte Worm forskelligt materiale til hans samling og skrev desuden to naturvidenskabelige afhandlinger på latin om Islands natur (udg. af Halldór Hermannsson, *Islandica X*, New York 1917).

Da Gísli Oddsson døde, blev Brynjólfur udnævnt til hans efterfølger. Det var i 1639, og ventetiden havde Brynjólfur benyttet til yderligere studier i København, hvor han i 1633 opnåede magistergraden. Derefter var han indtil 1638 konrektor ved katedralskolen i Roskilde. Han havde også studeret græsk og lært at tale det flydende og fik efterhånden ry som en enestående lærd mand, til hvis evner bla. Ole Worm stillede de største forventninger. Det blev dog først fra 1648, efter Arngrímur Jónssons død, at de kom i nærmere kontakt og indledte deres mangeårige brevveksling. Allerede inden havde Brynjólfur Sveinsson gjort bekendtskab med historikeren Stephanus i Sorø til hvis kommenterede udgave af Saxos *Gesta Danorum* han påtog sig at levere en række kommentarer, men han fik dem aldrig gjort færdig, ligesom andre af hans store planer led skibbrud for ham.

Sine græskkundskaber udnyttede han til at oversætte Det nye testamente til islandsk direkte efter den græske grundtekst, men Þorlákur Skúlason på Hólar, som sad inde med Islands eneste trykkeri for hvilket han gennem et kongeligt privilegium i 1628 havde opnået en slags monopolstilling, nægtede at trykke den. Hans begrundelse for afslaget var, at det blot ville forvirre almuens og nedbryde dens respekt for det hellige ord, dersom der fandtes konkurrerende og indbyrdes afvigende oversættelser.

Brynjólfur havde til forskel fra sin kollega planer om en omfattende udgivelse af islandske sagatekster på tryk, men mødte også her en totalt afvisende holdning fra Hólar. Det var naturligvis en fjer i hatten at kong Frederik III på Ole Worms foranledning i 1650 indbød ham til at trykke sagaer i København. Men han

ønskede alligevel at blive hjemme og sendte i stedet håndskrifter til Kongen, som denne lovede at bringe i trykken uden at der dog blev noget af det.

Brynjólfurs forsøg på at løse problemet ved at skaffe sig et trykkeri selv mislykkedes også. Det var tilstrækkeligt med ét trykkeri på Island fik han at vide som svar på sin ansøgning til myndighederne. Hvad Þorlákur Skúlason, som vist også havde haft en finger med i spillet her, ikke oplevede, var at hans søn Þórður, der blev Brynjólfurs efterfølger, flyttede trykkeriet til Skálholt i 1684 og i slutningen af 1680'erne kunne sende trykte udgaver af *Landnámabók*, *Ari's Íslendingabók* og *Olav Tryggvasons* saga på markedet.

Det som lykkedes bedst for Brynjólfur var at samle håndskrifter til brug for de antikvariske studier. På sine flittige visitatsrejser i det store stift, der omfattede Vest-, Syd- og Østisland, havde han god lejlighed til at skaffe sig hvad han havde brug for. Han havde en enestående evne til at opspore det bedste, som han aflokkede ejerne takket være sin position og autoritet, men også i ly af kongelige dekreter om indsamling af antikviteter. En del af håndskrifterne gav han fra sig igen. Stephanus havde således modtaget nogle, der efter hans død i 1650 kom til Uppsala universitetsbibliotek. I 1656 sendte Brynjólfur Flatøbogen til Kongen, seks år senere fulgt af bla. *Codex Regius* med eddadigtene. Disse håndskrifter kom til at udgøre kernen i den såkaldte Gamle kongelige Samling i Det kongelige Bibliotek.

Biskoppens hede ønsker om at se de gamle skrifter i trykken gik altså ikke i opfyldelse. Så meget desto mere lagde han vind på at få håndskrifterne skrevet af. Til dette formål allierede han sig med *Jón Erlendsson* (d. 1672), der fra 1639 var præst i Viltingaholt, ikke langt fra Skálholt, og som blev hans mangeårige, flittige medarbejder. Hans mest bemærkelsesværdige afskrift er utvivlsomt den i indledningen nævnte *Íslendingabók*, da kendskabet til dette værk udelukkende hviler på hans kopier (AM 113 a og b fol.). Brynjólfur Sveinsson har været klar over at han her havde fået fat i noget særlig betydningsfuldt og satte *Jón Erlendsson* til at skrive forlægget af to gange, sikkert fordi den første kopi ikke forekom ham tilstrækkelig korrekt. Selvom dette er et specielt tilfælde kan der ikke være tvivl om at biskoppen opmærksomt har fulgt *Jón Erlendsson* i hans arbejde og stillet krav om at

det blev udført med et vist mål af nøjagtighed. Så mange gamle sprogformer og skrivemåder som er gået med over i afskrifterne af Íslendingabók finder man dog næppe i andre af Jón Erlendssons afskrifter, men gennemgående er det vist nok sådan at han hellere lader en uforstået form fra forlægget stå i sin afskrift end at han forsøger at glatte stedet ud ved at gætte sig til hvad der kunne have stået. Desuden løber arkaiske sprogformer ham let i pennen, og et gennem 1600-tallet tiltagende hang til sproglig arkaisering i de islandske håndskrifter har rimeligvis en af sine rødder her.

Kun ganske få af sine mange afskrifter har Jón Erlendsson dateret. Den ene kopi af Íslendingabók har han således skrevet i 1651, et par andre afskrifter er dateret i 1640'erne, men ellers har man ikke megen indsigt i hans afskrifters kronologi, endsiige nogen samlet oversigt over de mange gamle håndskrifter som har passeret hans skrivepult, men de er kommet fra næsten alle hjørner af landet. De årlige møder på Altinget har sandsynligvis fungeret som byttcentral. I det hele taget har både gamle og nye håndskrifter cirkuleret rundt til afskrivning, og ved at følge disse låneveje, så godt som det lader sig gøre, kommer man ind i 1600-tallets kulturkredse, der hviler på den inbyrdes kontakt mellem de lærde.

Et enkelt eksempel kan anføres. Brynjólfur Sveinsson lånte fra Hólar Björn á Skarðsá's autograf af sin annal, som biskoppen selv havde leveret nogle bidrag til, og lod Jón Erlendsson kopiere den i 1641—42 (Lbs. 40 fol. i Reykjavík). Derefter udlånte han denne kopi til sin annalskrivende ven og slægtning, Jón Arason på Vestfjordene. Det har været i 1642—43, eller ialfald før 1648, da hans halvbror Jón Gissursson, der døde i dette år, har skrevet randbemærkninger i den, ligesom iøvrigt Jón Arason selv har gjort det. Muligvis har Jón Gissursson også skrevet den af (jfr. Íslenzkir annálar I, Rvík 1922—27, s. 28 ff).

Mens de afskrifter som Þorlákur Skúlason lod udføre blev holdt i kvartformat, med ganske få undtagelser, er det påfaldende at Jón Erlendssons for det meste er folianter. Han benytter sig også næsten udelukkende af en slags frakturskrift, helt svarende til Jón Halldórssons bemærkning i Biskupasögur, at Brynjólfur ihærdigt stræbte efter at skaffe de bedste folk til at skrive af, og at de skrev »optast með stórt settletur» (dvs. fraktur). Denne skrivestil,

i kombination med folioformatet, skulle danne skole på Sydlandet længe efter.

Som videnskabelig medarbejder, eller amanuensis, havde biskoppen sin slægtning *Torfi Jónsson* (1617—89), eneste barn af hans halvbror Jón Gissursson. Han havde studeret i København 1642—46, og også han lærte her Ole Worm at kende, som han i de nærmest følgende år brevvexlede med. Han blev rektor for latinskolen på Skálholt og siden sognepræst på Gaulverjabær i nærheden. Der udviklede sig et fortroligt forhold mellem biskoppen og hans protege, og efter nogle sørgelige dødsfald inden for den nærmeste familie gjorde Brynjólfur sin nevø til hovedarving, og denne kvitterede siden ved at skrive hans biografi. Torfi Jónsson blev på den måde ejer af både sin fars og sin farbrors håndskrifter. Men heller ikke for ham lykkedes det at afstedkomme en videnskabelig produktion.

III. Vestfjordene

Fra Islands nordvestlige hjørne strækker den store halvø Vestfirðir sine krogede fingre ud i Ishavet. Afstanden herfra til landets kulturcentre Skálholt og Hólar er stor, de ligger næsten lige langt borte, og det er tilsyneladende en isoleret del af landet. Men dette område var i 1500- og 1600-tallet hjemsted for et frodigt kulturliv. Juridisk var Vestfjordene underlagt lovmanden for de nord- og vestlige dele af Island, mens de i den kirkelige administration hørte til Skálholt stift, en tilknytning der fik særlig vægt i Brynjólfur Sveinssons tid som biskop (1639—74). Betegnende er det dog at man i de toneangivende kredse også opretholder ret nære forbindelser til Hólar, hvilket for en del hænger sammen med den geografiske placering, men ikke mindst beror på de familiemæssige forhold som skal udredes om lidt. Udadtill havde man kontakter med Nordtyskland, hvad der efter reformationen førte til en ret omfattende oversættelsesvirksomhed fra tysk af opbyggelsesskrifter, åndelige og verdslige viser, folkebøger m.m.

En fremtrædende eksponent for de kulturelle strømninger på Vestfjordene i 1600-tallet er *Jón Arason* (o. 1606—73), der fra 1636 til sin død var provst i Vatnsfjörður ved bunden af den store fjord Ísafjarðardjúp. Som sin halvfætter Brynjólfur Sveinsson var han født ind i den gennem generationer rigeste og mægtigste

slægt i den del af landet. De gamle »adels»slægters rigdom og verdslige indflydelse var dog i stærk tilbagegang i takt med den danske statsmagts stadig fastere greb om styret, der fandt sted i samarbejde med den nye kirke, og vejen til indflydelse kom for mange til at gå gennem gejstlige embeder. Et giftermål i 1594 mellem Jón Arasons far, sysselmanden Ari Magnússon på gården Ögur, og biskop Guðbrandur Þorlákssons datter Kristín skabte således forbindelse til det indflydelsesrige Hólar-hierarki. Til den ene side bliver Jón Arason derfor halvætter til Brynjólfur Sveinsson og dennes halvbror Jón Gissursson, jfr. nedenfor, mens han til den anden side har Guðbrandur Þorláksson til morfar og Þorlákur Skúlason til fætter, og som disse er han nært beslægtet med selve Arngrímur Jónsson. Relationerne til landets herskende klasse har været mildest talt gunstige for Jón Arason. Til dette kommer så at han i 1636 giftede sig med et barnebarn af Skálholt-biskoppen Oddur Einarsson (d. 1630), hvorved han også blev besvogret med hans søn og efterfølger Gísli Oddsson (d. 1638).

Jón Arason gik på latinskolen på Hólar 1618—23, altså delvis i Þorlákur Skúlasons rektortid. Inden han i 1624 rejste til København for at studere, tilbragte han et år i huset hos sin morfar på Hólar, og her må han også have truffet sammen med sin slægting Arngrímur Jónsson. Et bevaret brev fra denne til Jón Arason fra 1641 viser at de siden har korresponderet med hinanden. Det må betragtes som en selvfølge at Jón Arason også har læst hans skrifter.

Han kom desuden i nær forbindelse med det andet bispesæde, idet han efter hjemkomsten fra København virkede som rektor for latinskolen på Skálholt 1632—36.

I København studerede han sammen med Brynjólfur Sveinsson og de fik bla. Ole Worm som lærer. Da han i 1626 var en tur hjemme, kom han i besiddelse af en papirafskrift af et nu tabt middelalderhåndskrift med Snorres Edda. Afskriften (Codex Trajectinus, Utrecht) er udført på Vestfjordene omkring 1600, og Jón Arason har sikkert fået den fra Jón Gissursson der har skrevet sit navn et par steder i den. Jón Arason tog den med til København for at forære den til Ole Worm. Dennes velbekendte interesse for Eddaen skaffede ham allerede to år efter, i 1628, et håndskrift til med denne tekst i hænde, nemlig den såkaldte Codex Wormianus (AM 242 fol.), denne gang fra Arngrímur Jónsson.

Det var en eksklusiv kreds af islændere der korresponderede med

Worm, det drejer sig ialt om en liste på 21 navne i Jakob Benediktssons udgave. Nogle af dem er allerede nævnt, og også Jón Arason kom med her. Det skete på hans eget initiativ, men først efter Arngrímur Jónssons død i 1648. På dette tidspunkt var Worms interesse for de islandske studier imidlertid aftaget, og det blev fra hans side blot til et høfligt svar på henvendelsen, samt en henvisning til Brynjólfur Sveinsson som den der måtte føre Arngrímurs arbejde videre.

Provsten i Vatnsfjörður var ellers en lærd mand, hvis mange interesser bærer præg af den blandede påvirkning han modtog under sin skolegang og videre uddannelse, og ikke mindst gennem traditionen i slægten. Han kommer af en bogvant miljø, hvad både hans far og navnlig farfar har efterladt sig vidnesbyrd om, i form af oversættelser fra tysk, juridiske kommentarer og egen digtning, især rímur. Jón Arason fortsætter i disse spor, mens hans antikvariske optagethed først og fremmest er samlet omkring udarbejdelsen af en annal, den såkaldte Vatnsfjarðarannáll elsti, som han skriver på i årene omkring 1650, måske under inspiration af Björn á Skarðsá's annal, som han havde haft til låns, måske på opfordring af Brynjólfur Sveinsson. Renæssancen havde også sat skub i annalistikken.

Når det gælder iværksættelse af håndskriftkopiering, må Jón Arasons indsats umiddelbart forekomme at være beskeden, med tanke på de muligheder, også økonomisk, som har ligget ham for hånden. Dens omfang er ganske vist ikke ganske klarlagt, men til en vis grad ialfald ser det ud til at være sket i samarbejde med hans ældste søn Magnús, der meget tidligt lagde litterær begejstring for dagen.

Kun i ét håndskrift nævnes Jón Arason direkte som opdragsgiver. Det er en afskrift af de ældste lovbøger forud for Jónsbók, nemlig Grágás og Járnsíða (AM 120, 4°). Det er skrevet i 1640 af en vis Bjarni Jónsson efter et forlæg som Jón Arason havde lånt af Arngrímur Jónsson (Stockholm Papp. 4:0 nr 66) og dette håndskrift igen er skrevet på Hólar o. 1570—80'erne. Sin egen afskrift sendte Jón Arason iøvrigt til København i 1664 til den 28-årige historiker Þormóður Torfason (latiniseret som Torfæus). Han var trådt i kong Frederik III's tjeneste som antikvar med den særlige opgave at oversætte islandske håndskrifter og var dermed på overbevisende måde ved at placere sig som den ny tids mand

inden for de nordiske oldstudier. Torfæus havde i 1662 været hjemme på Island for at indsamle håndskrifter på Kongens vegne, og det var ved denne lejlighed han drog af med nogle af Brynjólfur Sveinssons skatte, bla. Codex Regius med eddadigtene. I brevet som fulgte med håndskriftet til Torfæus priser Jón Arason den unge videnskabsmand ved den danske konges hof ved at sammenligne ham med de gamle islandske skjalde der indlagde sig hæder og ære ved Nordens fyrstehoffer og derved kastede glans over deres land.

Ud over dette håndskrift med historiske lovtekster kan der peges på ialfald fire håndskrifter fra 1650'erne, som ganske vist ikke nævner Jón Arasons navn, men som har forbindelse til hans præstegård Vatnsfjörður.

Det ældste af disse fire er et lille oktavhåndskrift (AM 125, 8°) med tre fornaldarsagaer. Skriveren, hvis hånd ikke er identificeret, angiver at det er skrevet i Vatnsfjörður 1652—53. Forlægget er desværre tabt, og dermed også en mulighed for at skaffe oplyst hvem afskriften er udført for. Der kan næppe være tvivl om at provsten selv har haft en del med sagen at gøre. Det har været foreslået at hans da 15—16-årige søn Magnús skulle have skrevet håndskriftet under et ophold hjemme fra skolen på Skálholt, hvor han gik i disse år. Hans navn findes ganske vist i håndskriftet, men under ikke helt overbevisende omstændigheder, og skriften deri er også helt forskellig fra den man finder i håndskrifter og breve der bevisligt er skrevet af ham, bare ca. 10 år senere. Spørgsmålet står derfor endnu åbent (Viktors saga ok Blávus, udg. af Jónas Kristjánsson, Rvík 1964).

Det næste i rækken er i kvartformat (Stockholm Papp. 4:o nr 16) og er skrevet på gården Skálavík tæt ved Vatnsfjörður i 1654 af skriveren Þórður Jónsson. Indholdet er fornaldarsagaer, hvoraf de tre er skrevet efter det ovennævnte AM 125, 8°. Et titelblad angiver at bogen er skrevet efter ønske af den nu 17-årige Magnús Jónsson.

Det tredje (Oslo UB 86 fol.) rummer bla. en afskrift af Grágás og Járnsíða udført af den samme Þórður Jónsson i Skálavík 1655, og det har siden tilhørt Magnús Jónsson.

Det fjerde er igen en kvart (Steph. 58, Den arnamagnæanske samling) og det indeholder en samling tekster af juridisk karakter, recesser, domme, afhandlinger m.v. Første del af bogen er skrevet

i Vatnsfjörður i 1656 af en ikke navngiven skriver, som dog ikke er identisk med den anden ukendte i AM 125, 8°. Umiddelbart efter følger nogle blade med Magnús Jónssons hånd, som formentlig er tilføjet på et senere tidspunkt. Håndskriftets anden hoveddel er udført af Þórður Jónsson i Skálavík 1658.

Til disse fire kan endelig føjes skyggen af et femte. Mange år efter har Magnús Jónsson nemlig i et brev til Árni Magnússon fortalt at Sturlunga saga i hans ungdom, og det vil vistnok netop sige i 1650'erne, blev afskrevet i Vatnsfjörður efter et papirhåndskrift som var udlånt fra Skálholt af Brynjólfur Sveinsson. Håndskriftet (med Jón Erlendssons hånd?) synes tabt, og de nærmere omstændigheder er derfor ukendte. Men det forefalder særdeles rimeligt at antage med Kr. Kálund, at Vatnsfjörðurafskriften er udført for Jón Arason (Sturlunga saga, udg. af Kr. Kálund, København 1906—11, I s. xlii f.).

De her opregnede fire (fem) håndskrifter fra 1650'erne med tilknytning til Vatnsfjörður er antagelig skrevet på Jón Arasons initiativ og for hans regning, men de giver på den anden side også et indblik i en slags fællesskab mellem far og søn omkring de litterære og antikvariske studier. Det er måske værd at mærke sig at det drejer sig om jura, så at sige supplerende tekster til Jónsbók, som Jón Arason ganske givet har ejet et eksemplar af, og fornaldarsagaer, men altså ikke om islændersagaer. Muligvis har de to også holdt skrivere i fællesskab, fx indtil Magnús flyttede til Vigur kort før farens død. Men har Jón Arason ikke optrådt som mæcen, i stil med Þorlákur Skúlason i dennes forhold til Björn á Skarðsá, så har han til gengæld kunnet yde støtte og opmuntring og undervisning til sin egen søn Magnús og dermed givet ham det bedst tænkelige udgangspunkt for hans virke som håndskriftsamler og historieforsker.

Om *Magnús Jónsson* (1637—1702) skal det blot siges at han efter endt skolegang, afsluttet 1654 uden eksamen, boede hjemme i Vatnsfjörður. Efter sit giftermål 1663 var han et par år hos sin svigerfar på Holt i Önundarfjörður, der var en nevø af Brynjólfur Sveinsson, for derefter at sætte bo på slægtens gård Ögur i 1666. Siden, formentlig 1671—72, flyttede han endelig ud på øen Vigur. Med årene fik han opbygget en meget omfattende håndskriftsamling hvori størstedelen af den gamle sagalitteratur var repræsenteret. Samlingen har hovedsagelig bestået af afskrifter

der var udført for hans egen regning af forskellige skrivere, efter forlæg som han skaffede til veje rundt omkring fra. Den undgik i første omgang Árni Magnússons indsamling, og så skulle det alligevel ende med at den blev grundigt spredt. Fx kom en stor del af den til England i 1700-tallet.

Et særpræget træk ved hans håndskrifter er titelbladene. Herpå forkyndes indholdet og den lære læseren vil kunne uddrage af det, i højtsvungen retorik, gerne afrundet med at ejeren og hans initiativ nævnes, ombølgel af rosende adjektiver. Forbilledet for disse titelblade skal naturligvis søges i samtidens trykte bøger, tyske som danske, og de blev atter taget som mønster af andre bogelskere på Island der lod skrive håndskrifter for sig.

Der blev ovenfor nævnt to skrivere som havde arbejdet for Jón Arason og Magnús Jónsson, nemlig *Bjarni Jónsson* og *Þórður Jónsson*, og for ligesom at se sagen fra en anden side end arbejdsgivernes, skal vi vende tilbage til dem et øjeblik.

Bjarni har været den ældste af dem. Han var bosat på Snæfjallaströnd der udgør en del af Isefjordens nordkyst, og kendes især som specialist i afskrivning af lovbogen, *Jónsbók*. Man har bevaret tre afskrifter af denne tekst med hans hånd, og på sidste side i den ene af dem meddeler han, at denne er den attende han har skrevet! De er alle tre på pergament, og to af dem på blade hentet fra katolske ritualhåndskrifter. Den slags håndskrifter blev anset for værdiløse, og de blev slagtet på stribe så at bladene kunne bruges til andre formål, fx indbinding af nye papirhåndskrifter. I dette tilfælde er den oprindelige tekst raderet ud, men nogle fornemme guldbelagte initialer, som vidner om udenlandsk oprindelse og ellers er ganske ukendt inden for islandsk håndskriftproduktion, er blevet sparet for at kunne genbruges ved afskrivningen af *Jónsbók*. Disse kopier er skrevet hhv. i 1631, 1634 og 1652 (nr. 18), og til slut har Bjarni Jónsson i hver af dem, ligesom også i Grágás-afskriften fra 1640, tegnet sit varemærke, der har form som et kvadratisk fletværk, utvivlsomt med forbillede i trykte bøger.

Det samme varemærke findes i hans afskrift fra 1655 af en åndelig digtsamling, forfattet af præsten Ólafur Jónsson fra Dýrafjörður (d. 1627), som udgør første del af håndskriftet NKS 139 b, 4° (Det kgl. Bibliotek). Muligvis har den forbindelse med Jón Arasons yngre bror Þorlákur. Tredje del af samme håndskrift, en oversættelse af Davids psalter, er nemlig udtrykkelig skrevet

for ham, og af den Þórður Jónsson, som netop i disse år udførte forskellige arbejder for Jón Arason i Vatnsfjörður. Bjarni's andel af håndskriftet er utvivlsomt en af hans sidste præstationer, skriften er rystende og usikker, mens Þórður på dette tidspunkt endnu er ved begyndelsen af sin bane. Håndskriftet markerer således et generationsskifte inden for Ögurfamiliens skrivere.

Men til disse varemærkede afskrifter, der vel til dels kan siges at afspejle en ældre tids interesser, kommer så nogle små hæfter uden varemærke, indeholdende fornaldarsagaer (AM 109 a, 8°) samt et par islændersagaer, de eneste i denne skrifters produktion (AM 116, 8°). Hæfterne har kunnet sættes i forbindelse med præsten Tómas Þórðarson (d. 1670 el. 1681) på Snæfjallaströnd, der muligvis kan betragtes som hans arbejdsgiver nr. tre. En samling rímur (AM 615 d, 4°) og nogle småstykker om Grønland (AM 770 c, 4°) med Bjarni Jónssons hånd har ikke hidtil kunnet henføres til nogen bestemt person. Med disse hæfter kan man vel sige at tidens nye antikvariske interesser manifesterer sig i Bjarni Jónssons produktion, men de lader sig desværre ikke datere. De kan derfor lige gerne være fra før 1640, altså mellem de ældste sagaafskrifter, som senere, dog inden 1655 (jfr. ovenfor).

Þórður Jónssons ældste daterede og stedfæstede afskrifter er omtalt ovenfor og tilhører altså 1650'erne. Fra det følgende tiår har man vist ingen daterede afskrifter med titelblad med hans hånd. Forklaringen kan være Magnús Jónssons skiftende bopæl i denne periode, men også at han (sammen med faren?) faktisk engagerede en anden mand til at skrive for sig, nemlig Magnús Þórólfsson, der o. 1662 var kommet fra Sydlandet og døde 1667 ved en ulykke, godt 40 år gammel. Derefter er det så at Þórður for alvor kommer ind i billedet som skriver for Magnús í Vigur. Han stedfæster nu sine afskrifter til gårdene Skarð, Strandsel og Eyri, der hører under Ögur, og de er dateret i årene o. 1670 og op til 1680. I nogle håndskrifter optræder han sammen med en skriver ved navn Jón Þórðarson, som formodes at have været hans søn, dels på grund af navnet, dels fordi også han skriver på Strandsel. Han fortsætter helt op til o. 1700, og da er Þórður selv for længst ude af billedet.

Her på Vestfjordene har vi da set to generationer af skrivere, repræsenteret af Bjarni og Þórður Jónsson, ganske svarende til de to generationer ved Hólar, Þorleifur og Brynjólfur Jónsson. De

ser alle fire ud til at have arbejdet som professionelle skrivere, i hovedsagen for en bestemt person eller institution, men har også udført opgaver for andre. Deres bopæl er ganske beskedene, hverken gennem deres slægt eller deres samfundsstilling har de, såvidt det kan konstateres, fået plads i de personalhistoriske kilder, genealogier, annaler o.l. Deres sociale placering udgør en iøjnefaldende kontrast til en Jón Arason eller Þorlákur Skúlason. På den anden side er præsten Jón Erlendsson, der arbejdede for Brynjólfur Sveinsson, et klart eksempel på at også højere opsatte personer befattede sig med at afskrive håndskrifter for andre. Det hele er også et spørgsmål om hvem der havde råd til at betale andre for at udføre dette tidskrævende og omstændelige arbejde, og hvem der havde brug for en sådan (ekstra)indkomst.

Endnu mangler vi at omtale den mand hvis afskrifter rangerer mellem de betydeligste i første del af 1600-tallet, ikke blot inden for det vestfjordske område, men på Island i det hele taget, nemlig *Jón Gissursson* (1590—1648), som allerede har været nævnt nogle gange. Han tilhører Ögur-slægten og er nogle år ældre end sin halvbror Brynjólfur Sveinsson og sin halvfætter Jón Arason. I sine unge dage havde han, som flere i slægten før ham, været i Hamborg, hvor han var i lære som guldsmed. Han vendte hjem i 1611 og boede siden på slægtsgården Núpur i Dýrafjörður efter sin far der var sysselmand. Han blev selv lögréttumaður og bistod gennem flere år sin gode ven og nære slægning, sysselmanden Ari Magnússon (Jón Arasons far) som hans befuldmægtigede i juridiske forretninger. Indimellem er det så han beskæftiger sig med antikvariske sysler og skriver håndskrifter af. Det sker af interesse for den nationale historie, som det fremgår af disse håndskrifter indhold, der omfatter Landnámabók, islændersagaer, bispesagaer, Sturlunga saga, samt fornaldarsagaer, og formålet må have været at skaffe et eget bibliotek. Almindeligvis antages hans afskrifter af islændersagaer at være tidlige. Imidlertid stammer de af hans håndskrifter som han enten selv har dateret eller som Árni Magnússon har angivet et årstal for, alle fra 1640'erne, altså fra en tid da afskrivningsvirksomheden på bispesæderne er godt i gang. Det er derfor meget nærliggende at tænke sig at de er en følge af indflydelse fra Brynjólfur Sveinsson. Hans øvrige afskrifter har dog ikke kunnet tidsfæstes med ønskelig sikkerhed, og det er stadig uvist om de også er fra samme tiår som de da-

terede, eller om de rækker længere tilbage, så at sige bag om Brynjólfur Sveinsson. Hvad man gerne vil vide er hvorfra den afgørende impuls til denne virksomhed er kommet. Dette er af vigtighed, da det synes nært forbundet med spørgsmålet om humanismens udbredelse på Island i det hele taget.

Jón Gissursson skrev sine håndskrifter både i foliostørrelse og i kvartformat. De fleste er via hans arvinger kommet til Den arnamagnæanske samling, hvor de nu optager et betragteligt antal numre. Árni Magnússon gjorde ofte det at han delte sine papirhåndskrifter for siden at kunne samle de forskellige afskrifter af hver saga. Ved hjælp af de rekonstruktioner som bla. er foretaget i forbindelse med tekstudgaver, kan man dog se at der oprindeligt ikke har været tale om mere end fire à fem folianter, der til gengæld har været store. Det er netop i disse folianter man vil finde de nævnte dateringer, og forlæggene er, ialfald for en stor del af teksternes vedkommende, lånt fra Hólar og især fra Skálholt. I to tilfælde drejer det sig om afskrifter med Jón Erlendssons hånd. Også Björn á Skarðsá's annal kom, som tidligere nævnt, til Vestfjordene i en afskrift med hans hånd (Lbs. 40 fol.), nemlig som lån til Jón Arason, og ved samme lejlighed har også Jón Gissursson haft lejlighed til at benytte den. Der må derfor have eksisteret en form for samarbejde mellem dem.

Fra Skálholt må også være lånt et håndskrift med den tidligere biskop Oddur Einarssons biografier af biskopperne på Skálholt omkring reformationen, forfattet i 1593. Dette skrift udgør med forskellige udvidelser kernen i en tilsvarende fremstilling i et håndskrift med Jón Gissurssons hånd (AM 215 fol.). Han er antagelig selv ophavsmand til denne kompilation som afsluttes med en genealogisk redegørelse for hans nedstamning på mødrene side fra lovmanden Eggert Eggertsson i Norge, et skrift der også må have haft Brynjólfur Sveinssons interesse, da de jo tilhørte samme slægt. Håndskriftet låntes da også til Skálholt, hvor Jón Erlendsson fik det til afskrivning (AM 216 fol.).

AM 215 fol. udgør en del af samme håndskrift som en serie bispesagaer i AM 205 fol., der bærer Jón Gissurssons egen datering til 1644. Det er en rimelig tanke at han har udarbejdet sin kompilation omkring denne tid, og at Oddur Einarssons skrift om Skálholtsbisperne er udlånt fra Skálholt af Brynjólfur Sveinsson, måske ligefrem med en opfordring til at arbejde videre på det.

Det har været anført som en mulighed at Jón Gissurssons kopi af Sturlunga saga (AM 114 fol.), hvortil han har benyttet pergamenthåndskriftet AM 122 a fol. suppleret med tekstens andet hovedhåndskrift AM 122 b fol., kan være udført allerede omkring 1635, nemlig forinden AM 122 a fol. blev benyttet af Björn á Skarðsá i slutningen af 1630'erne. Men det kan lige så vel hævdes at Jón Gissursson brugte det efter Björn, hvilket så vil sige i begyndelsen af 1640'erne, og dermed samtidig med at han skrev de øvrige folianter (Jakob Benediktsson, *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile Vol. I*, Copenhagen 1954).

At Jón Gissursson skriver i folioformat kan bero på indflydelse fra Skálholt-stilen, sådan som den kommer til udtryk i Jón Erlendssons afskrifter. En sådan indflydelse har først været mulig efter at Brynjólfur Sveinsson blev biskop 1639 og hans samarbejde med Jón Erlendsson indledtes, men det passer også godt med at Jón Gissurssons folioafskrifter, ud fra de oplysninger der foreligger, er skrevet efter dette tidspunkt. Derfor er det nok rimeligst at antage at også hans Sturlunga saga-afskrift tilhører 1640'erne.

Ved siden af de forlæg Jón Gissursson har lånt fra bispesæderne, først og fremmest Skálholt, hvor hans bror jo var biskop, har han naturligvis også benyttet de håndskrifter der var tilgængelige for ham i de nærmeste omgivelser på Vestfjordene, og man må umiddelbart forestille sig at han er begyndt med dem. Og det er her man finder hans afskrifter i kvartformat. Det gælder en samling af fornaldarsagaer (AM 340 og 527, 4°) afskrevet efter pergamenthåndskriftet AM 343, 4°. At det netop er dette håndskrift han har haft mellem hænderne bevidnes bla. af at han har udfyldt en lakune deri, på et stykke nyt pergament, som er indsat mellem de gamle blade. I den forbindelse kan det være værd at mærke sig at dele af samme håndskrift findes afskrevet af Bjarni Jónsson i samarbejde med præsten Tómas Þórðarson (AM 109 a, 8°). De to afskrifter er skrevet uafhængig af hinanden.

Også en større samling af rímur i kvartformat findes med Jón Gissurssons hånd (AM 610 b—f, 4°), delvis med det største middelalderlige rímur-håndskrift (AM 604, 4°) som forlæg, der er skrevet på Vestfjordene i 1500-tallet (Jón Helgason, *Skírnir* 106, 1932).

Jón Gissurssons håndskriftproduktion synes således at falde i to adskilte grupper, folianter som er sene, og kvarter som er tidlige. En datering for disses vedkommende til 1630'erne hviler dog

på et usikkert grundlag, ligesom de nærmere omstændigheder omkring deres tilblivelse er ukendte. Jón Arason vendte tilbage til Vestfjordene som præst i 1636 efter nogle år som rektor i Skálholt, der som tidligere omtalt var sæde for humanistiske studier både under Oddur Einarsson (d. 1630) og hans søn Gísli (d. 1638), og hans tilbagekomst kan godt have givet frisk inspiration til modtagelige personer vestpå. Men sådanne strømninger kan naturligvis været nået frem endnu tidligere, og det er åbenbart at disse forhold trænger til en mere dybtgående undersøgelse.

IV. Útskálar præstegård

I det foregående afsnit blev det nævnt at Jón Arason og Magnús í Vigur i 1660'erne havde en skriver til at arbejde for sig ved navn Magnús Þórólfsson og at denne kom til Vestfjordene sydfra. Hans tilstedeværelse hos familien i Vatnsfjörður er først bevidnet i et brev som Magnús Jónsson skrev fra Vatnsfjörður til sin svigerfar i december 1662. I dette eller muligvis det foregående år har han forladt sin tidligere arbejdsgiver, præsten *Þorsteinn Björnsson* på Útskálar (1612—75), efter at have tjent hos ham som skriver i formentlig en halv snes år.

Denne præst var en ganske mærkelig og særpræget mand, der uden at have studeret i København, og uden at stå i brevvæksling med de lærde dernede og uden at levere forunderlige ting fra den islandske natur til Ole Worms museum, sådan som både Brynjólfur Sveinsson, Jón Arason og Þorlákur Skúlason gjorde det, hævdede sin ret til at deltage i genrejsningen af sit fædrelands historie.

Skolegang og præsteuddannelse fik han på Skálholt, helt præcis hyornår han var der vides ikke, men muligvis i Jón Arasons rektortid (1632—36). En af hørererne i denne periode var Árni Magnússons morfar Ketill Jörundsson, senere provst i Hvammur, der blev en af tidens kendte afskrivere. Miljøet på Skálholt var som nævnt præget af den fremvoksende humanisme, og Þorsteinn Björnsson må have gjort bekendtskab med Arngrímur Jónssons værker mens han opholdt sig her.

Fra 1636 var han præst på Útskálar og i de følgende 10—15 år arbejdede han på sit store værk i to bind, hvori han ville bringe den islandske middelalderlitteratur i hus. Og her finder man næsten også det hele, med undtagelse af kongesagaerne: Landnámabók,

islændersagaer, bispesagaer, Sturlunga saga, samt fornaldarsagaer og riddersagaer.

Kun det ene bind er imidlertid bevaret, tilmed i en noget defekt stand (bla. mangler de første 43 blade) og opdelt på ikke mindre end 14 numre i Den arnamagnæanske håndskriftsamling. Takket være en ældre paginering har bogen dog let kunnet rekonstrueres.

Det andet, tabte bind hørte til i professor Peder Hansen Resens håndskriftsamling der var skænket til universitetsbiblioteket og gik til grunde med det under Københavns brand i 1728. En fortegnelse over indholdet er dog bevaret, og af den fremgår det at Þorsteinn Björnsson også havde forfattet en fortale til sit værk, og man kan jo gætte på at han heri har redegjort for sit humanistiske historisyn, unægtelig et dokument som det havde været interessant at have idag. For nylig er der fundet nogle strimler af et papirhåndskrift med tekst fra de to islændersagaer Þórðar saga hreðu og Viglundar saga, skrevet med samme skrift som hovedhånden (hånd A) i det bevarede bind og med samme opsætning. Da disse to islændersagaer findes på listen over indholdet i det tabte bind, taler meget for at strimlerne netop stammer herfra. De er benyttet ved indbinding af to af Árni Magnússons papirhåndskrifter, mens han endnu levede. Hvordan det er gået til, kan man jo have lov at undre sig over.

Teksterne er i begge bind ordnet tilnærmelsesvis kronologisk og samlet i emnekredse eller genrer. For islændersagaernes del ser man at de er arrangeret efter samme princip som i den berømte Mǫðruvallabók: der gås Island rundt med uret. Samtidig indlægges et historisk perspektiv ved at der fortsættes med Sturlunga saga og kirkehistorien, dvs. bispesagaerne. Til sidst er ridderlitteraturen anbragt.

Forrest i AM 158 fol., første del af det bevarede bind, er der en samleoverskrift: Austfirðingasögur, dvs. de sagaer der foregår på det østlige Island, og der lægges ud med Hrafnkels saga. Straks efter følger imidlertid Gunnars saga Keldugnúpsfífls, der udspiller sig et helt andet sted på Island, men den er sikkert kommet med fordi den har stået i forlægget. Derefter følger så nogle flere østfjordssagaer. Dette er naturligvis ubehændigt og inkonsekvent af redaktøren, men viser også i hvor høj grad sammenstillingen af tekster til en sådan antologi har været afhængig af de forlæg der på det givne tidspunkt kunne skaffes til veje.

Den påbegyndte plan med samleoverskrifter, der også var tænkt videreført med klummetitler (fællestitlen på venstresiden i et opslag, den enkelte sagas titel på højresiden) opgives hurtigt. Senere i bogen er enkelte tekster udstyret med farvelagte initialer, og der er ved nogle riddersagaer indklæbet kisteblade som illustrationer. Men også disse former for udsmykning er blot tilløb og skjuler ikke det faktum, at det stolte skib aldrig har fået sat alle sejl til.

Håndskriftet (AM 158 fol., 326 c, 4°, 121, 204 og 181 (heraf 10 hæfter) fol.) er skrevet af flere hænder. Hovedhånden (A) tegner sig i den bevarede del for ca. 200 blade, et godt stykke over halvdelen, og det er tydeligt at denne hånd tilhører bogens redaktør, dvs. Þorsteinn Björnsson selv. Han har haft syv medhjælpere, der alle søger at tilpasse sig kravet om en lille tæt kursivskrift i det tospaltede folioformat. Den sammentrængte skrivestil tyder på, at værket fra begyndelsen har været planlagt til at blive omfattende. Forlægget for opsætningen kan Þorsteinn Björnsson have hentet i store middelalderhåndskrifter, fx i den tospaltede Reykjarfjarðarbók med Sturlunga saga (AM 122 b fol.), som han har brugt som forlæg, men man må også regne med tidens trykte litteratur som idegiver, sådan som det var tilfældet med mange håndskrifter i 1600-tallet. Således systemet med klummetitler, fællesoverskrifter o.l. som blev nævnt ovenfor. I tidens trykte hovedværk, Guðbrandur Þorlákssons bibeludgave fra 1584, der ellers er enspaltet, er Davids Psalter trykt i to spalter.

De andre hænder er ikke identificeret endnu, men skulle det lykkes en dag, vil der kunne siges adskilligt mere om det miljø som bogen er blevet til i. Dog er en af dem nu bestemt som Magnús Þórólfssons, men hans bidrag består kun i et par mindre tilføjelser, og muligvis noget mere: Árni Magnússon har selv afskrevet en enkelt del af håndskriftet, men bagefter destrueret sit forlæg som nytteløst. Han har dog vedføjet en bemærkning om at den pågældende tekst var skrevet af Magnús Þórólfsson.

Magnús kom fra en gård ikke langt fra Skálholt. Hans far var bonde og lögréttumaður og nedstammede på mødrene side fra en sysselmand, således at familien har haft en vis social position. Magnús kom i skole på Skálholt og gik ud o. 1650. Han kan være født o. 1625—30. Herefter har han antagelig fået arbejde som skriver hos Þorsteinn Björnsson på Útskálar. Da hans bidrag til den bevarede del af dennes håndskrift er så beskedne, må det betyde

at bogen i det store og hele har været færdigskreven på dette tidspunkt, at den med andre ord er et produkt af 1640'erne. Muligheden for at den er påbegyndt allerede i 1630'erne står naturligvis åben, selvom visse dele først kan være skrevet efter 1640, da nogle af forlæggene som er lånt fra Hólar ikke er ældre.

Hele projektet har således store ligheder med Jón Gissurssons ovenfor beskrevne foliantsamling fra 1640'erne, det gælder også tilblivelsestidspunktet. Men ambitionsniveauet forekommer at ligge et godt stykke højere hos Þorsteinn Björnsson.

At Magnús Þórólfsson har arbejdet som skriver for Þorsteinn Björnsson er på forskellig måde tilstrækkeligt dokumenteret, men ejendommeligt nok mangler man kendskab til de afskrifter han vitterlig må have udført i den halve snes år på Útskálar. Udover de omtalte småstykker i den store tekstantologi er der dog nu påvist to håndskrifter med hans hånd som må være skrevet mens han opholdt sig på Sydlandet. Det drejer sig om et foliohåndskrift med Ragnars saga loðbrókar (AM 2 fol.) og et kvarthåndskrift med tre riddersagaer (fordelt på to numre, AM 578 g og 522, 4°).

Skrivestilen i disse to håndskrifter adskiller sig stærkt fra Magnús Þórólfssons Ögur-håndskrifter, ialfald så stærkt at det ikke umiddelbart falder i øjnene at det er samme person der har skrevet dem alle. Specielt gælder det for skriften i AM 2 fol., for den har stor lighed med Jón Erlendssons stil, og her findes naturligvis forklaringen på at Árni Magnússon har kunnet tage fejl. Han har i hukommelsen ikke kunnet holde dem ude fra afskrifter der er udført af to skrivere fra Flói-distriktet på Sydlandet, hvis produktion tilhører anden del af 1600-tallet. Trods flere konsultationer hos folk der kunne tænkes at vide besked, lykkedes det aldrig for Árni Magnússon at komme til bunds i hvorvidt AM 2 fol. og AM 578g—522, 4° nu var skrevet af Páll Sveinsson, af Kolbeinn Hannesson eller af ingen af dem, og det fremgår derfor også at det overhovedet var vanskeligt for ham at holde de to nævnte skrivere ude fra hinanden, som begge er tydeligt påvirkede af Jón Erlendssons stil.

Þorsteinn Björnssons beskæftigelse med islandske antikviteter har først og fremmest resulteret i hans historiske tekstantologi og dens tabte forord. Dertil kommer et nu tabt hæfte med et forsøg på at udfylde den defekte Skjöldunga saga. Det sidste kendes kun gennem en notits af Árni Magnússon, der bedømmer det som rent

vås. Og det er den eneste udtalelse vi har om Þorsteinn Björnssons evner som historiker.

Men selv har Þorsteinn Björnsson ikke nærret tvivl om betydningen af sin indsats. På den gravindskrift han forfattede over sig selv står der på latinske disticha: Thorstenus jacet hic Biörnsonis filius. ille / flos patriæ antiqva magnus in historia / antiqvæ historiæ vos heu lugete lepores / vestro mortuus est ille vir exitio, hvilket vil sige omtrent således: Her hviler Þorsteinn Björnsson, denne pryde for fædrelandets gamle historie. Sørg, I oldhistoriens yndigheder, denne mand er død til Jeres fordærv!

I sine sidste år havde han beskæftiget sig med latindigtning. Det var efter at han havde måttet gå af som præst i 1659 på grund af en anklage for ægteskabsbrud. Han var da i 1661 flyttet til Setberg, et lille sted han ejede i nærheden af den nuværende forstad til Reykjavík, Hafnarfjörður. Her boede han til sin død, stedse mere svækket af spedalskhed. Tiden fordrev han bla. med at skrive et langt og lærd digt på latinske vers, Noctes Setbergenses, tildels af folkløstisk indhold. Historieforskningen var nu kommet på afstand. Samtidig med flytningen fra Útskálar var formodentlig også Magnús Þórólfsson rejst.

Det er næppe for meget at sige at Þorsteinn Björnssons håndskrift, selv i dets nuværende, ufuldstændige tilstand, må betragtes som en af 1600-tallets betydeligste præstationer i sin art. Det er også et vigtigt håndskrift, fordi så mange teksttraditioner løber igennem det, fordi det sædvanligvis byder på gode og pålidelige afskrifter, og fordi det i flere tilfælde har vist sig at have tekstkritisk værdi ved at de benyttede middelalderlige forlæg siden er blevet defekte eller simpelthen gået tabt.

Sine forlæg skaffede Þorsteinn Björnsson sig først og fremmest fra bispesæderne. Fra Hólar lånte han en del afskrifter med Jón Pálssons hånd, Björn á Skarðsá's uddrag af Sturlunga saga i autograf, samt pergamenthåndskrifter som Reykjarfjarðarbók (AM 122 b fol.) og AM 589, 4° med en samling riddersagaer. Fra Skálholt lånte han et pergamenthåndskrift fra 1498 med Laxdæla saga (AM 309, 4°), og et med riddersagaer (Stockholm Perg. 4:0 nr 6) som også Jón Erlendsson har skrevet af. I en del tilfælde er forlægget ikke identificeret, og det gælder selvfølgelig i første række det tabte bind. I den bevarede indholdsfortegnelse over dette figurerer dog nogle sagaer om biskopperne på Skálholt i

reformationstiden, som dårligt kan være andet end de i forbindelse med Jón Gissursson nævnte. Forlægget har sikkert været hans egen kopi (AM 215 fol.), som Þorsteinn Björnsson enten har lånt direkte fra Vestfjordene, eller fra Skálholt mens den var udlånt til afskrivning der. Det sidste forekommer sandsynligst da det ellers ikke vides at han har modtaget håndskrifter til låns fra Vestfjordene. Den villighed hvormed biskopperne har stillet håndskrifter til rådighed for præsten på Útskálar, vidner om at hans værk har nydt deres bevågenhed. Det er ikke umuligt at han er gået i gang på tilskyndelse af en af dem eller måske af begge, men ellers er der sikkert tale om et privat projekt.

Under omtalen af Halldór Guðmundsson fra Nordlandet og Jón Arason—Magnús Jónsson fra Vestfjordene blev slægtstraditionens betydning for de litterære aktiviteter fremhævet, og med Þorsteinn Björnsson møder vi et eksempel til. Både hans far, sysselmanden Björn Grímsson (d. 1634) og hans farfar, præsten Grímur Skúlason (d. 1582) er nemlig velkendte som skrivere. For begges vedkommende er der typisk nok tale om afskrifter af Jónsbók. Og igen kan det konstateres at den historisk-antikvariske interesse dukker op med den generation, som Þorsteinn tilhører.

Slutning

I forbindelse med den kraftige oplussen af afskrivningsvirksomheden som fandt sted i kølvandet på humanismen og den interesse for at udforske fædrelandets historie som udsprang deraf, indtog de to biskopper Þorlákur Skúlason og Brynjólfur Sveinsson en nøgleposition. Bispesæderne var landets kulturcentre, og her rådede man over de nødvendige ressourcer. Fra omkring midten af 1630'erne begyndte den store mængde af nye afskrifter at dukke frem, helt præcis hvornår det begyndte ved man ikke, men det første initiativ er tilsyneladende udgået fra Hólar. Og det bredte sig hurtigt, så at der omkring 1640 var aktiviteter i gang på flere hold uden for bispesæderne. Dette er her blevet belyst gennem to eksempler, dels en egn af Vestfjordene, dels en præstegård på Sydlandet. Med disse to steder befinder man sig klart nok i provinsen med dens mere begrænsede muligheder, men alligevel vil man her møde nogle af de vægtigste indsatser. Forlæg skaffede man sig både lokalt og ved lån fra Hólar og Skálholt.

Det er naturligvis alt andet end tilfældigt at vores hovedpersoner var studerede folk, som de to biskopper og præsterne Jón Arason og Þorsteinn Björnsson, eller nært beslægtet med sådanne personer, som Magnús Jónsson og Jón Gissursson der begge var præstesønner. Og flertallet blandt dem har som latinkyndige kunnet tilegne sig den internationale lærdomslitteratur. Arngrímur Jónssons værker og hans prestige hjemme og i udlandet har i sig selv været en stærk motivation i arbejdet og har gjort at det er blevet oplevet som noget meget vigtigt.

Disse mænd havde også boglig slægtstradition bag sig, og fem af de her nævnte var ovenikøbet ud af landets mægtigste slægter og indbyrdes beslægtede. Det kan ikke overraske at det er landets overklasse der fornyede den hjemlige kultur ved at bringe den europæiske humanisme ind over landet.

Blandt dem der udførte det manuelle arbejde ved afskrivningen finder man både præster og skoleuddannede, men i ikke helt få tilfælde var der tale om folk uden for rangklasserne, ganske ukendte personer, muligvis med sæsonmæssig tilknytning til landbruget. Om deres slægtsforhold er kilderne tavse, og eventuelle boglige familietraditioner kan derfor ikke konstateres. Noget nyt i 1600-tallet er det at skriverne ofte selv trådte ud af anonymiteten ved at give oplysning om deres navn og stedet for afskrivningen, ligesom det stedse blev mere almindeligt at de daterede afskrifterne. Ofte kendes deres navn dog kun takket være Árni Magnússon.

Uden for gejstligheden fandtes skrivekyndigheden nu åbenbart i alle samfundslag, om end det er vanskeligt at sige noget om dens horisontale udbredelse inden for hver stand. Præstestanden vedblev dog at være traditionens støttepille. Af 41 bevarede papirhåndskrifter fra 1600—1800-tallet af islændersagaen om Hórðr kendes således skriverne af de 29, og af disse har 18 præsteuddannelse, 8 anden boglig skoling, mens kun 3 er uden uddannelse (Sture Hast, Pappershåndskrifterna till Harðar saga, Kbh. 1960).

Flere små kulturmiljøer hvor der fandt afskrivning af middelalderlitteratur sted, kunne fremdrages, men det må blive ved disse eksempler fra den første gennembrudstid. Med tiden blev den antikvariske drivkraft svagere, og tekstudvalget i håndskrifterne kom efterhånden til at styres af andre, fx underholdningsmæssige interesser.

I løbet af 1600-tallet er mange pergamenthåndskrifter gået tabt,

mens resterne sammen med hovedparten af de nye afskrifter, der kan betegnes som det materielle resultat af den islandske renaissance, samles ud af landet og i hovedsagen kommer til at ligge i danske og svenske samlinger. Noget blev dog tilbage på Island, nemlig det som skulle udgøre grundlaget for de følgende to århundreders afskrivningsproces der rullede videre trods bogtrykkunstens tilstedeværelse og først ebbede ud i vores århundrede.

Mens der skrives af hjemme på Island føres Arngrímur Jónssons internationalt orienterede linje videre af Torfæus fra omkring midten af 1600-tallet, og fra slutningen af århundredet af Árni Magnússon. Men det er en anden historie.

LITTERATUR

- Jakob Benediktsson (ed.), *Ole Worm's Correspondence with Icelanders*. Bibliotheca Arnarnæana VII, Kbh. 1948, m. indl. og noter.
- Jakob Benediktsson, *Arngrímur Jónsson and his Works*. Kbh. 1957.
- Jón Halldórsson, *Biskupasögur*. Sögurit II, Rvík 1903—15.
- Jón Halldórsson, *Skólameistarar í Skálholti*, etc. Sögurit XV, Rvík 1916—18.
- Halldór Hermannsson, *Icelandic Books of the Sixteenth Century*. Islandica IX, N. Y. 1916.
- Jón Helgason, *Handritaspjall*, Rvík 1958.
- Jón Helgason, *Kvæðabók úr Vigur*. Íslensk rit síðari alda I B, Kbh. 1955.
- Jón Helgason, *Om Perg.* fol. nr 8 og AM 304 4to. Bibliotheca Arnarnæana XXX, Kbh. 1970.
- Stéfan Karlsson, *Halldór Guðmundsson, norðlenskur maður*. Bibliotheca Arnarnæana XXX, Kbh. 1970.
- Stéfan Karlsson, *Ritun Reykjarfjarðarbókar, Bókagerð bænda*. Bibliotheca Arnarnæana XXX, Kbh. 1970.
- Jóhann Gunnar Ólafsson, *Magnús Jónsson í Vigur*. Skírnir 130, Rvík 1956.
- Páll Eggert Ólason, *Íslenskir Æviskrár I—V*, Rvík 1948—52.
- H. D. Schepelern, *Museum Wormianum. Dets Forudsætninger og Tilblivelse*. Kbh. 1971.
- Peter Springborg, *Gammelt og nyt fra Snæfjallaströnd*. Afmælisrit Jóns Helgasonar, Rvík 1969.

SUMMARY

The two bishops Þorlákur Skúlason and Brynjólfur Sveinsson are key figures in the intensified transcription activities in the wake of humanism and the consequent vogue for research in national history. The seats of the bishops were the cultural centres of the country and commanded the resources necessary. From about the middle of the 1630's a great

many new transcriptions began to appear; it is not known exactly when it started, but the first initiative seems to have come from the bishop's palace at Hólar. It spread rapidly. By 1640 transcription was carried out in several places outside the bishops' palaces. Two examples illustrate this, one area in the West Country and one vicarage in the South Country. These are of course provincial instances of limited means but all the same some of the most important achievements were made there. Material was acquired locally and through loans from Hólar and Skálholt.

The initiators were people of learning and their relatives, and most of them, being versed in Latin, had access to international literature and scholarship. Arngrímur Jónsson's work and his prestige at home and abroad was in itself a great motivating force, imparting a sense of significance to the task.

These people also had family backgrounds of scholarly tradition and with the exception of Þorsteinn Björnsson, belonged to the most powerful families of the country. They were frequently interrelated. From Copenhagen European humanism was carried to Iceland by the upper class of the country.

Among those who performed the manual work of transcription there were both clergymen and people with school education, but not rarely we have to do with people whose family relations are virtually unknown and about whose education therefore nothing is known. It is a new thing for the 17th century that the scribes often stepped out of anonymity by giving information of their names and the place where the transcription was done, and it was not unusual to give the date of the transcription. Often, however, we know their names only by a notice from Árni Magnússon.

Outside the clergy, the ability to write had apparently spread to all layers of society, but it is hard to say anything about the diffusion of it within each separate class.

The number of people interested in transcription grew rapidly, and the transcription process became a public enterprise, whereas the historical driving-force grew weaker. In time it all developed into a sort of folklore.

While transcriptions were being made in Iceland, Arngrímur Jónsson's internationally oriented movement was carried on by Torfæus after the middle of the 17th century and by Árni Magnússon from the end of the century. Not least as a result of the collecting work of the latter did the most part of the new transcriptions — the material results of Icelandic Renaissance — finally end up in Danish and Swedish collections.

Translated by
Gunnar Hjert